

ДІАГНОСТУВАННЯ АДАПТАЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ У СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії Національної академії педагогічних наук України, 3 квітня 2024 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6120>

ПРОРОК Наталія Василівна

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії
психодіагностики та науково-
психологічної інформації
Інституту психології імені
Г.С. Костюка Національної
академії педагогічних наук
України
м. Київ, Україна

Анотація. У статті представлено основні результати наукового дослідження колективу лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за темою «Діагностування адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору». Визначено основні прояви адаптаційних розладів у здобувачів освіти шкільного віку в умовах воєнного стану; адаптовано психодіагностичний інструментарій до цих умов і проведено його апробацію; проаналізовано основні шляхи підвищення адаптаційного потенціалу; конкретизовано зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на адаптаційні процеси особистості в освітньому просторі на окремих етапах шкільного навчання. Обґрунтовано систему методик і процедур психологічної діагностики проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору шкільного віку в умовах воєнного стану, яка включає: аналіз особливостей сучасної ситуації в Україні (що суттєво впливають на зміст психологічної діагностики); наукові вимоги до психологічної діагностики (яка частково стає посткризовою) в закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану; систему методик і процедур, які виявляють прояви адаптаційних розладів.

Ключові слова: адаптація; адаптаційні розлади; психологічна діагностика; освітній простір; адаптаційний потенціал.

Вступ (актуальність та аналіз останніх публікацій). Реаліями сьогодення України стали воєнні, еміграційні, економічні та інші надскладні ситуації, які здійснюють могутній стресогенний вплив на все населення. Більша його частина з початком повномасштабної війни переживає фізичне і психологічне травмування, живе в ситуації великого стресового навантаження, яке може мати тривалі наслідки, зокрема, стійкий вплив на фізичне і психічне здоров'я та благополуччя людей. Соціально-культурно-особистісна адаптація не встигає за мінливими зовнішніми умовами, водночас спроможність швидко адаптуватися до ситуації є запорукою не тільки збереження психічного й фізичного здоров'я, але часто й виживання. У ці тяжкі часи проблеми з адаптацією до швидкозмінної реальності, до життєдіяльності в ускладнених умовах починає відчувати все більше людей.

В особливій зоні ризику виникнення адаптаційних розладів перебувають діти, на розвиток яких стресори війни мають величезний вплив. Багато із них стали свідками або жертвами психотравматичних подій жакливого характеру (зокрема, фізичного, сексуального чи психологічного насильства), втратили своїх близьких (що загинули на фронті чи під обстрілами); значна кількість дітей стали вимушеними переселенцями й отримали психологічні травми, пов'язані

з раптовим переміщенням, втратою власної домівки, звичного життя, кола друзів, недостатньою підтримкою від значущих дорослих, низькою соціальною підтримкою, із проблемами у школі; психологічні травми (як реакцію на відчуття спільної небезпеки) наші діти отримують і від ракетних обстрілів, від перебування в укриттях (Пророк та ін., 2023а). Війна вплинула, зокрема, і на організацію навчання — більшість дітей навчаються онлайн. Породжена стресом війни психологічна травматизація дорослих негативно відбивається на дітях, викликаючи у них вторинну психологічну травму. Ситуація ускладнюється й тим, що в умовах широкомасштабної війни значно виросла кількість людей, які переживають інформаційний стрес, зокрема пов'язаний з інформаційно-психологічними атаками ворога. Кількість дітей, які потребують психологічної допомоги, в умовах війни відчутно зросла — отже, виросли й потреби суспільства у ранній діагностиці реакцій на стрес і постстресових розладів, у своєчасній психологічній, посттравматичній і профілактичній допомозі (яка сприяє стабілізації стану постраждалих і запобіганню супутніх розладів стресу). Тому цілком закономірно, що проблема адаптаційних розладів є на сьогодні однією із найактуальніших для вітчизняної психології (Пророк та ін., 2022; Пророк та ін., 2023b; Царенко, 2023).

Як відомо, наукова обґрунтованість дослідження багато в чому зумовлена сучасною науковою методологією, що має бути покладена в його основу. Тому було проаналізовано: методологічні підходи до проблем адаптації/дезадаптації, які було розроблено, зокрема, в теорії збереження ресурсів S.E. Hobfoll (Hobfoll, 2017); погляди Max Weber (Weber, 1999), William Isaac Thomas (Thomas, 2022), Robert Ezra Park (Park, 2011) щодо діяльній природи адаптації, зокрема, активності суб'єкта, спрямованої на подолання дезадаптивних впливів соціального середовища; підходи до розв'язання проблем адаптації учнів у реальній освітній практиці, у яких акцентовано на конкретних заходах, що відповідають різноманітним потребам дітей (Ron K. Patterson, Sabina Kuper-smidt) і приділено увагу, зокрема, тренінгам управління стресом та підвищення самооцінки для учнів старшої школи (Elizabeth Mary Pritchard, Gregory S. Wilson, Ben. Yarnitz, J. Bowlby та ін.) (Пророк та ін., 2023b; Coping with unconfirmed death, 2008; Столярчук, 2022).

Оскільки для розладів адаптації стрес є обов'язковою та специфічною причиною, сучасні дослідження цього психологічного явища також становлять науковий інтерес. Зокрема, проаналізовано: роботи McGonigal (2015), Storoni (2017), Goffman (1981), Weinhold (2015), Porges (2021), які вивчали стресові розлади та психотравми як відносно самостійні психічні та психологічні феномени; наукові праці Shapiro (2018), Briere (2019), Grand (2013), Thomas Ch. Weber (2021), у яких систематизовано найновіший досвід подолання наслідків стресових та психотравматичних подій. Свій вклад у розширення наукових уявлень про чинники, психологічні механізми адаптації та причини дезадаптації внесли і вітчизняні дослідники (Л. Наугольник, О. Романчук, З. Кісарчук, Т. Титаренко, В. Климчук, П. Горностаї, А. Карачевський, Г. Лазос, Я. Омельченко, Н. Журавльова, Н. Пророк, Л. Царенко, О. Вознесенська, М. Сидоркіна та ін.), які вивчали різні аспекти адаптаційних процесів (Пророк та ін., 2023b; Coping with unconfirmed death, 2008; Пророк та ін., 2023a).

Мета статті: представити основні результати наукового дослідження колективу лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за темою *«Діагностування адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору»*.

Наукове дослідження адаптаційних розладів виконувалось упродовж 2021-2023 років. Його метою було: визначення особливостей проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану, розроблення інструментарію і процедур для психологічного діагностування цих розладів, випрацювання шляхів підвищення адаптаційного потенціалу. Реалізація цієї мети відбувалася через розв'язання таких основних завдань:

1) теоретико-методологічного аналізу проблематики адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору;

2) визначення особливостей проявів адаптаційних розладів у здобувачів повної загальної середньої освіти та їхніх батьків в умовах воєнного стану;

3) створення системи методик і процедур психологічного діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору.

У результаті виконання завдань *першого етапу* роботи (зокрема, аналізу праць вітчизняних і зарубіжних дослідників) було визначено основні

концептуальні положення дослідження; обґрунтовано принципи, засади й методи дослідження; розроблено моделі діагностики проявів адапційних розладів у суб'єктів освітнього простору на різних етапах шкільного навчання; виокремлено основні чинники цих розладів; розроблено програму емпіричного дослідження. Зокрема, важливими концептуальними положеннями дослідження є такі (Пророк та ін., 2023b; Царенко, 2023):

- *психічна адаптація* розглядається як процес встановлення оптимальної відповідності особистості та навколишнього середовища в процесі здійснення нею діяльності;

- *адаптаційні розлади* розуміються: у загальному смислі — як реакція недостатньої адаптації особистості на стресові події, довготривалі психосоціальні труднощі або поєднання стресових життєвих ситуацій, яка виникає після впливу стресора; у контексті реакції суб'єктів освітнього простору на ці чинники — як *утворення неадекватних механізмів пристосування* дитини (здобувача освіти) до школи або *відсутність* таких механізмів (що проявляється у вигляді порушень навчальної діяльності, поведінки, конфліктних стосунків, порушень особистісного розвитку тощо);

- *адаптація* (як характеристика психічного здоров'я) у дослідженні розглядається як певний континуум (неперервність, нерозривність) адаптаційних процесів, які можна представити на таких рівнях:

- 1) *адаптація як здатність* творчо пристосовуватися до середовища (стан психічного добробуту), коли людина як особистість пристосовується до існування в суспільстві відповідно до вимог цього суспільства й відповідно до власних потреб, мотивів та інтересів (стан від помірного до сильного стресу);

- 2) *порушення адаптації* (стан помірного стресу), зокрема це:

- а) ситуативні порушення в процесі творчого пристосування;

- б) тривалі порушення внаслідок регресивної адаптації (зокрема, конформні — тобто такі порушення, які не відповідають інтересам особистості);

- в) порушення, що характеризуються *девіантною поведінкою* (коли пристосування до сформованих соціальних умов відбувається із порушенням прийнятих у суспільстві цінностей і норм поведінки, без урахування потреб іншої людини);

- 3) *непаталогічні розлади адаптації* (стан сильного стресу) — коли прояви дезадаптації уже не дають змоги *ефективно взаємодіяти* з навколишнім середовищем та протидіяти стресам (зокрема, вони погіршують ефективність стосунків і зменшують здатність долати труднощі й протидіяти стресам — *maladjustment*), але ще не досягають рівня *розладу адаптації*;

- 4) *розлади адаптації* (стан сильного стресу) — стани, що виникають у період адаптації до значної зміни в житті або внаслідок стресових життєвих подій чи ситуацій, для пристосування до яких в людини не вистачає ні зовнішніх, ні внутрішніх ресурсів (вони характеризуються суб'єктивним дистресом й емоційними порушеннями, що призводить до дезорганізації функціональних систем організму та зазвичай перешкоджає соціальному функціонуванню і продуктивності — *maladaptation*);

- 5) *дезадаптація* — зниження адаптаційних можливостей людини (до умов життєдіяльності або до якихось конкретних умов), яке є результатом психічних розладів (посттравматичних стресових розладів, тривожних розладів, депресії тощо) (Пророк та ін., 2023b;).

На *другому етапі* наукового дослідження було здійснено емпіричні дослідження згідно з технічним завданням, у яке було внесено корективи відповідно до викликів війни: зокрема, здобувачі освіти розглядалися вже не тільки як суб'єкти навчальної діяльності, а і як потенційні суб'єкти кризових переживань і психологічної травматизації, спровокованих війною. Адже до традиційних чинників, які впливають на характер адаптації до шкільного навчання, додалися потужні стресори війни, серед яких — загроза життєдіяльності. Отже, емпіричні дослідження були спрямовані: на визначення *основних проявів адаптаційних розладів* у здобувачів освіти в умовах *воєнного стану*; на адаптацію психодіагностичного інструментарію до цих умов і його апробацію; на розроблення і *реалізацію заходів* зі збереження та відновлення психологічного здоров'я суб'єктів освітнього простору різних вікових категорій (що є нагальною потребою сьогодення).

Емпіричні дослідження, здійснені колективом виконавців наукового дослідження, проводилися на базі 21 закладу освіти та організації. Загалом було охоплено 1 134 досліджуваних (дітей шкільного віку і дорослих). Якісний аналіз отриманих результатів надав змогу виконавцям виокремити

й описати *основні прояви адаптаційних розладів* у дітей різного віку в умовах воєнного стану (із домінуванням дистанційної освіти й віртуального спілкування) (Пророк та ін., 2023b). Зауважимо, що прояви адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору розглядаються в дослідженні як *сукупність симптомів* (які виражаються у різних *формах* дезадаптивних реакцій в емоційній, особистісній, поведінковій сферах, у сфері відносин) *що блокують* повноцінний особистісний розвиток дитини і перешкоджають щоденному функціонуванню. Зокрема, основними проявами адаптаційних розладів під час війни є:

- у *старших дошкільників* — страхи; емоційні переживання негативних емоцій; спогади, пов'язані із психологічною травмою; поява додаткових потреб;

- у *дітей молодшого шкільного віку* — *психологічні* (заперечення, гнів, дратівливість, занепокоєння і страх та ін.); *когнітивні* (труднощі із концентрацією уваги; сплутаність мови та ін.); *поведінкові* (завмирання, уникнення, підозрілість); психосоматичні (логоневроз, енурез, бронхіальна астма, нейродерміти);

- у *дітей підліткового віку* — надзбудження (нездатність контролювати гнів, труднощі з концентрацією уваги, нервова напруга, надмірна тривожність); емоційне «омертвіння», заціпеніння почуттів; емоційний дистрес (дратівливість, перепади настрою); втрата мотивації до навчання; зміни в поведінці (спалахи гніву, агресивність, непоступливість; поява безрозсудної поведінки; вживання алкоголю або наркотиків); думки або спроби суїцидів та тілесних пошкоджень; проблеми в побудові стосунків з друзями, рідними, вчителями;

- у *старшокласників* — суб'єктивний дистрес; емоційні порушення (пригніченість настрою, високий рівень тривожності, депресивні реакції); зневіра у власних силах, нездатність приймати рішення в складних життєвих ситуаціях; втрата або зниження інтересу до навчання, роботи, соціальної взаємодії та ін.; порушення психологічної стійкості; соматогенні та змішані симптоми (Пророк та ін., 2023b).

На основі емпіричних досліджень і аналізу відповідної психолого-педагогічної літератури конкретизовано *зовнішні та внутрішні чинники*, які впливають на адаптаційні процеси особистості в освітньому просторі на окремих етапах шкільного навчання. Зокрема встановлено, що в складних умовах воєнного стану (коли відбуваються

події, обтяжені численними ризиками і невизначеністю), важливими *внутрішніми факторами* розвитку адаптаційних розладів є: *переживання* хронічних травмівних ситуацій високої і низької інтенсивності; стан здоров'я; рівень резильєнтності; тривожність (як риса особистості); ментальна, емоційна й поведінкова ригідність як до зовнішніх, так і до внутрішніх викликів; низька енергетика, підвищена втомлюваність; низькі показники життєстійкості; використання неконструктивних копінг-механізмів у фрустраційних та стресових ситуаціях. *Зовнішніми чинниками* дезадаптації, які під час війни набули гострої актуальності, є: небезпечні умови життєдіяльності; навантаження життя травмівними подіями війни; хронічні травмівні ситуації низької інтенсивності; вимушене переселення; невизначеність життєвої ситуації; психологічний мікроклімат; надмірне перебування у віртуальному світі (Пророк та ін., 2022; Пророк та ін., 2023b; Царенко, 2023).

В емпіричному дослідженні дорослих (в основному батьків учнів загальноосвітніх шкіл) вдалося виявити *динаміку порушень адаптації* (від перших днів війни до шести місяців від її початку), форми їх прояву та відсотковий розподіл цих порушень серед досліджуваних дорослих (Пророк та ін., 2023b). Так, у *перші три місяці* війни у всіх респондентів було зафіксовано ситуативні порушення адаптації: у 55 % домінували порушення адаптації з переважанням таких психоемоційних станів, як занепокоєння, злість, агресія, дратівливість, напруження, страхи, тривожність, конфліктність, рухове збудження, метушливість, безсоння; у 15 % були гострі стресові розлади; у 30 % розлади адаптації відповідали критеріям змішаного тривожного й депресивного розладу, проте з недостатньою виразністю для діагностики більш специфічних тривожних або депресивних розладів. Упродовж *трьох місяців* після початку війни спостерігалася така картина: 75 % досліджуваних вдалося відновитися й адаптуватися до ситуації; 15 % досліджуваних, у яких були гострі стресові розлади, не вдалося відновитися й адаптуватися до нової ситуації; у 10 % досліджуваних спостерігалася посттравматичне зростання. Тобто протягом трьох місяців досліджувані перебували переважно в стані *мобілізації*. Тривога і страх спонукали їх до дії. Фізіологічно це проявлялося у: прискореному серцебитті і диханні, зростанні артеріального тиску, постійному напруженні м'язів, порушенні сну. Проте завдяки наявності сприятливого *підтримувального*

середовища (родина, колеги по роботі, волонтерські групи тощо) більшості вдалося адаптуватися, а декому вийти на рівень посттравматичного зростання.

Через шість місяців після початку вторгнення характер переживання повномасштабної війни суттєво змінився: у 60 % досліджуваних порушень адаптації не діагностовано (тобто їм удалося адаптуватися до повномасштабної війни); у 30 % досліджуваних розлади адаптації почали характеризуватися іншими станами: домінував сум, спустошеність, пригнічення, втома, виснаження, апатія, вигорання (тобто у них включилася адаптивна фізіологічна реакція *імобілізації* — коли людина завмирає, відключається, відчуває себе безпомічною, самотньою, неспроможною щось змінити; такий стан може супроводжуватися хронічною втомою, порушенням травлення, низьким артеріальним тиском, діабетом другого типу, збільшенням ваги); у 10 % досліджуваних діагностовано високу ймовірність появи в найближчому часі посттравматичних стресових розладів (згідно зі скринінгом).

На основі проведених емпіричних досліджень, досвіду психологічної консультативної, корекційної, психотерапевтичної діяльності працівників лабораторії та аналізу психолого-педагогічної літератури було дано характеристику основних шляхів підвищення адаптаційного потенціалу (Пророк та ін., 2022; Пророк та ін., 2023b; Царенко, 2023), які можна реалізувати через різноманітні психолого-педагогічні, психологічні, просвітницькі, психотерапевтичні заходи, що спрямовуються: на створення безпечного середовища; на подолання психотравматичного впливу стресорів війни; на мобілізацію соціальної підтримки; на відновлення та зміцнення особистісних ресурсів, зокрема резильєнтних якостей і навичок долати психотравматичні ситуації; на розвиток адаптаційних особистісних характеристик; на навчання і просвітницькі заходи для учнів, їхніх батьків і педагогічних працівників.

На другому етапі наукового дослідження було також розроблено й апробовано практичні рекомендації щодо подолання негативних наслідків війни, які висвітлено, зокрема, в довіднику про особливості психологічної роботи в умовах воєнного стану (Пророк та ін., 2022), у корекційно-розвивальних програмах, тренінгах (спрямованих також на допомогу дітям-переселенцям в адаптації до нового середовища), у майстеркласах щодо технік опрацювання травматичної інформації в

екстремальних ситуаціях та екстреної психологічної допомоги, вебінарах, присвячених аналізу досвіду надання кризової психологічної допомоги в умовах повномасштабної війни в Україні.

На завершальному *третьому етапі* наукового дослідження (2023 р.) вчені лабораторії здійснили узагальнення теоретико-експериментальних досліджень, підготували розділи звітного практичного посібника, звітних методичних рекомендацій (Пророк та ін., 2023b; Царенко, 2023) та підсумкові наукові публікації; виконали часткове впровадження отриманих результатів; обґрунтували систему методик і процедур психологічної діагностики проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору шкільного віку в умовах воєнного стану (Пророк та ін., 2023b).

Більш докладно опишемо *обґрунтування* цієї системи методик і процедур, яке було здійснено у результаті узагальнення і систематизації матеріалів цього трирічного наукового дослідження. Обґрунтування включає: *аналіз особливостей* сучасної ситуації в Україні (які суттєво впливають на зміст психологічної діагностики); *наукові вимоги* до психологічної діагностики (яка частково стає посткризовою) у закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану; *систему методик і процедур*, які виявляють прояви адаптаційних розладів (Пророк та ін., 2023b).

I. Аналіз *особливостей сучасної ситуації* в Україні.

- На сьогодні в Україні особливості адаптації до будь-якої життєвої ситуації (навчання, зміни місця проживання, зміни професійної діяльності, складу сім'ї тощо) не можна розглядати *без урахування реалій повномасштабної війни*.

- Високий ступінь стресогенності подій війни і різного роду труднощі, з якими стикнулося населення, у своїй сукупності *призводять до масової психологічної травматизації* дорослих і дітей, а, отже, і до значного збільшення у них адаптаційних розладів. Психологічної підтримки потребує значна частина дітей, їхніх батьків і педагогічних працівників.

- Під час війни у процесі психологічного діагностування адаптаційних розладів здобувачів освіти необхідно розглядати їх не тільки як *суб'єктів навчальної діяльності*, а і як *можливих суб'єктів кризових переживань*, спровокованих війною.

- Важливою метою психологічного супроводу освіти під час воєнного стану є *мінімізація негативних психологічних наслідків війни, а пріори-*

тетними завданнями стають: *стабілізація / нормалізація* психологічного стану постраждалих від психологічних травм війни; *мінімізація негативних наслідків* війни, їх *подолання*, зокрема, через *недопущення розвитку* найнебезпечніших наслідків стресового переживання травмивних подій (посттравматичного стресового розладу, тривожних розладів, депресії); *підтримка психічного та психологічного здоров'я* дітей. А для психологічної діагностики адаптаційних розладів на перший план виходить задача *виявлення осіб із розладами*, спричиненими травмивними подіями війни з метою якнайшвидшого надання їм необхідної психологічної допомоги.

II. Реалізація цілей і задач психологічного супроводу освіти в умовах воєнного стану потребує проведення психодіагностики, яка відповідає вимогам, продиктованим війною.

1. У ситуації війни, коли з'являється велика кількість постраждалих, виникає необхідність в *ідентифікації осіб / груп щодо підвищеного ризику* розвитку посттравматичних стресових розладів та інших супутніх розладів. На це мають бути спрямовані такі *скринінгові процедури* переддіагностичного обстеження (основне завдання яких – виявлення осіб, що *потребують допомоги* або / і більш *ретельного* психологічного обстеження):

а) загальний скринінг по *травматичних подіях* (щоб виявити тип травмивної події, яку пережила людина);

б) скринінг щодо оцінки *впливу травмивної події* на людину;

в) *скринінг на наявність основних симптомів посттравматичного стресового розладу* (за допомогою коротких скринінгових опитувальників).

- В оптимальному варіанті під час війни скринінг на ПТСР з *ініціативи психологів* мають проходити *всі, хто пережив травмивну подію* (наявність якої згідно з DSM-5 є основним А-критерієм необхідності скринінгу); особи з групи *підвищеного ризику* (ті, хто перебували в екстремальних і гіперекстремальних ситуаціях; вимушені переселенці; ті, хто були на окупованих територіях тощо); особи з поведінкою, що свідчить про наявність симптомів ПТСР; особи, у яких спостерігаються ознаки тривалих / поточних утруднень або психологічного виснаження.

- Оскільки *скринінгові інструменти* є самооцінними методами, їхнє застосування у роботі з дітьми до десяти років має вікові обмеження.

2. Окрім скринінгової процедури, необхідно провести *психологічну діагностику щодо наявності проявів ПТСР* в групах ризику на цей розлад:

а) процедура психодіагностики адаптаційних розладів має відповідати принципу мінімізації *ризiku ретравматизації* дитини (що постраждала від війни) за рахунок ретельного підбору діагностичних інструментів і врахування вікових особливостей посткризової діагностики дітей;

б) у разі виявлення симптоматики ПТСР шкільний психолог має направити дитину до суміжних фахівців (дитячого психотерапевта, психоневролога, невропатолога, психіатра);

в) необхідно також проводити оцінювання осіб із виявленими ознаками ПТСР з позиції безпеки/небезпеки для себе і оточення за допомогою оцінки суїцидального мислення (наявності суїцидальних думок, спроб самогубства, агресивної поведінки, факту попереднього лікування психічних розладів та адиктивної поведінки тощо), і в разі виявлення такої небезпеки — терміново направити дитину до лікаря-психіатра чи психотерапевта;

г) важливою є діагностика дорослих членів родини тих дітей, у яких виявлено прояви ПТСР (оскільки породжена стресом війни психологічна травматизація дорослих негативно відбивається на дітях, викликаючи в них вторинну психологічну травму).

III. Запропонована *система методик і процедур* складається із: скринінгового інструментарію; психодіагностичних методик, серед яких — *авторські методики* (анкети, опитувальники, проєктивні методики); *модифіковані* (до умов сучасної України і потреб діагностики) методики і *традиційні методики* (які пройшли довгий шлях практичної перевірки і є високовалідними). Методики мають доведену валідність та достатню прогностичність і дають змогу в сукупності оцінювати прояви адаптаційних розладів в умовах воєнного стану. Представлений інструментарій психологічної діагностики проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору пройшов емпіричну перевірку (апробацію) до умов воєнного стану і запропонований до застосування психологам системи освіти, педагогічним працівникам закладів дошкільної, загальної середньої освіти, викладачам закладів вищої освіти, керівникам освітніх установ, соціальним педагогам (Пророк та ін., 2023b; Царенко, 2023).

Висновки. Напрацювання колективу лабораторії будуть допомагати шкільним психологам і

педагогічним працівникам закладів загальної середньої освіти вчасно виявляти (зокрема, завдяки застосуванню запропонованої системи методик і процедур) осіб із адаптаційними розладами (спричиненими також і травмівними подіями війни) з метою якнайшвидшого надання їм необхідної психологічної допомоги і підтримки. Розроблені науковцями лабораторії рекомендації щодо способів стабілізації психологічного стану дітей і підвищення їхньої здатності позитивно адаптуватися до нових умов, рекомендацій щодо шляхів здійснення допомоги тим, хто отримав психічні травми (зокрема, внаслідок війни), уже успішно впроваджуються в закладах освіти України, створюючи умови для подолання негативних наслідків психологічних травм і сприяючи вдосконаленню навчально-виховного процесу. Отже, соціальний ефект здійсненої науковим колективом лабораторії роботи полягає у сприянні реалізації цілей і задач психологічного супроводу освіти в умовах воєнного стану.

Перспективи подальших досліджень вбачаються, зокрема, у вдосконаленні інструментарію психодіагностики адаптаційних ресурсів, що дасть змогу значно розширити наукові уявлення про чинники позитивної адаптації, психологічні механізми актуалізації психологічних ресурсів, шляхи підвищення адаптаційного потенціалу особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Пророк, Н.В. (ред.), Бойко, С.Т., Гнатюк, О.В., Купрєєва, О.І., Полякова, В.І. Столярчук, О.А., Царенко, Л.Г., & Чекстєре, О.Ю. (2022). *Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану: довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 156 с., <https://lib.iitta.gov.ua/733352/>
- Пророк, Н.В., Чекстєре, О.Ю., & Гнатюк, О.В. (2023a). Особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану. *Журнал сучасної психології*. 2(29). <http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/3822>
- Пророк, Н.В. (ред.), Бойко, С.Т., Гнатюк, О.В., Купрєєва, О.І., Курило, Л.Ф., Папуча, М.В., Полякова, В.І., Столярчук, О.А., Царенко, Л.Г. & Чекстєре, О.Ю. (2023b). *Психологічне діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни*: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 220 с. <https://lib.iitta.gov.ua/738664/>
- Столярчук, О.А. (2022). Навчання та психоемоційний стан українських підлітків в умовах війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. № 1. С.115-120.
- Царенко, Л.Г. & Пророк, Н.В. (ред.). (2023). *EMDR. Невідкладна допомога: методичні рекомендації*. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 109 с. <https://lib.iitta.gov.ua/738996/>
- NCTSN. (2008). *Coping with unconfirmed death: tips for Caregivers of children and teens*. http://www.nctsn.org/sites/default/files/assets/pdfs/Coping_with_Unconfirmed_Death.pdf

DIAGNOSING ADAPTATION DISORDERS IN SUBJECTS OF THE EDUCATIONAL SPACE: RESULTS OF SCIENTIFIC RESEARCH

According to the materials of the scientific report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine on April 3, 2024

Nataliia Prorok

DSc in Psychology, Senior Research Fellow, Head of the Laboratory of Psychodiagnostics and Scientific and Psychological Information, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article presents the main results of the scientific research of the staff of the Laboratory of Psychodiagnostics and Scientific and Psychological Information of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine entitled "Diagnosis of Adaptation Disorders in the Subjects of Educational Space". In particular, the main symptoms of adaptation disorders in school-age students under martial law were identified; psychodiagnostic tools were adapted to these conditions and tested; the main ways to increase the adaptive potential were analysed; external and internal factors that affect the adaptation processes of an individual in the educational space at certain stages of schooling were specified. The system of methods and procedures for psychological diagnosis of symptoms of adaptation disorders in school-age students under martial law was substantiated. It includes an analysis of the peculiarities of the current situation in Ukraine (which significantly affect the content of psychological diagnosis); scientific requirements for psychological diagnosis (which is partially becoming post-crisis) in general secondary education institutions during martial law; system of methods and procedures that identify symptoms of adaptation disorders.*

Keywords: *adaptation; adaptation disorders; psychological diagnostics; educational space; adaptive potential.*

Дата публікації: 18 травня 2024 р.